

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС:

Бобрик Володимир Іванович,
доктор юридичних наук, професор

ГЕНЕЗА УНІФІКАЦІЇ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Уніфікація судового процесу в Україні є одним з ключових аспектів судової реформи, що вже тривалий час знаходиться на порядку денному національного законодавця. В загальних рисах вона спрямована на формування однорідного процесуального законодавства та єдності судової практики в різних категоріях справ.

Характеризуючи тенденції до уніфікації некримінального судочинства в Україні, що умовно об'єднує адміністративне, господарське і цивільне судочинства, необхідно відзначити, що основним її засобом є систематизація відповідного процесуального законодавства. Проте це лише один із правових засобів узгодження дії норм процесуального права. Іншими такими засобами є рішення Конституційного Суду України, правові позиції вищих судових органів, а також застосування судами аналогії права (закону). Проте кожен із цих засобів не можна визнати самодостатнім.

Слід відзначити, що уніфікація процесуального законодавства в Україні здійснювалась переважно у систематизаційній формі протягом кількох фаз.

Першою фазою слід визнати період до 2010 року, коли розвиток галузей процесуального законодавства України здійснювався переважно автономно, незалежно одне від одного, без урахування онтологічної єдності судових процесів та із значною суб'єктивною гіперболізацією їхніх особливостей. Це поглиблювало концептуальну роз'єднаність процесуальних кодексів, що призвело до розрізненості та не збалансованості процесуально-галузевого регулювання, наслідком якого стало

ускладнення доступу до правосуддя, у т.ч. внаслідок непоодиноких випадків конфлікту юрисдикцій. Разом з тим, у цей час законодавець шляхом прийняття поодиноких законів уніфікував судові процеси шляхом зближення окремих процедур і часткового зближення процесуальної термінології. Прикладом такої уніфікації є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження» від 15.03.2006 [1], яким в цивільному та господарському судочинствах була визначена підсудність позовів до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, а також викладено в ГПК України, ЦПК України та КАС України у новій редакції статтю про оформлення виконавчого документу, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого документу таким, що не підлягає виконанню. Ще одним прикладом є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22.06.2003 [2], згідно з яким у цивільному і господарському процесуальному законодавстві було запроваджено запобіжні заходи як правовий інструмент припинення порушень прав інтелектуальної власності.

Відправною точкою на шляху до ствердження необхідності уніфікації судочинства та процесуального законодавства України стала так звана «судова реформа 2010 року», законодавчим втіленням якої було прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 [3]. Цим Законом не лише визначались основи судоустрою та закріплювались основні начала судочинства, а й вносились істотні уніфіковані зміни до процесуальних Кодексів, що переконливо свідчить про утвердження в Україні тенденції до уніфікації судового процесу не лише у правовій доктрині, але й процесі правотворчості. З прийняттям цього Закону розпочалась нова фаза уніфікації судового процесу в Україні.

Протягом 2010-2017 років законодавець багаторазово вносив уніфіковані зміни до процесуальних Кодексів, насамперед ГПК України, ЦПК України та КАС України, прикладом чого

є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20.10.2011 [4], Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 [5], Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 [6], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 [7], Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 [8] тощо.

Загалом до 2017 року, тобто на першій і другій фазах уніфікації судових процесів, загальною тенденцією в законотворчості стало внесення єдиним законом змін до різних процесуальних кодексів із запровадженням тотожних чи максимально подібних правових норм. Винятком з цієї тенденції слід визнати лише ті глобальні зміни до процесуального законодавства, що були внесені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010.

Своєрідним «маркером» уніфікації процесуального законодавства в цей період також слугували рішення Конституційного суду України, в яких предметом оцінки конституційності були одночасно подібні норми різних процесуальних кодексів України [9, с. 12], зокрема, від 22.04.2008 № 8-рп/2008 [10], від 12.07.2011 № 9-рп/2011 [11], від 08.12.2011 № 16-рп/2011 [12], від 13.12.2011 №17-рп/2011 [13]. Вирішуючи питання щодо конституційності положень процесуальних Кодексів, Конституційний Суд України в таких справах аналізував, зокрема, й питання єдності підходів законодавця до врегулювання в них однотипних питань.

Наступна фаза уніфікації судових процесів пов'язана з новою віхою судової реформи після Революції Гідності 2014 року, в рамках якої Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 [14] були внесені зміни до Конституції України, прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016, Закон України

«Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 (далі Закон № 2147-VIII) [15], а також Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 [16].

Законом № 2147-VIII було ґрунтовно оновлено й уніфіковано кодифікацію відповідного галузевого процесуального законодавства, зокрема, уніфіковано термінологію, із збереженням та певним поглибленням специфіки процедур, пов'язаних із вирішенням окремих категорій справ у кожному виді цивільного судочинства, зокрема, розгляду справ про банкрутство в господарському процесі, окремого провадження в цивільному процесі, позовного провадження в окремих категоріях складних і термінових адміністративних справ). Найбільших змін зазнав ГПК України, в який законодавець органічно імплементував основні інститути, що були притаманні цивільному та адміністративному процесам, внаслідок чого його обсяг збільшився майже втричі. Цей факт можна по різному оцінювати, адже загалом така уніфікація призвела до ускладнення господарського судочинства. Проте, як показала подальша судова практика, ця обставина загалом не призвела до збільшення строків розгляду та вирішення господарськими судами справ, побоювання щодо чого неодноразово висловлювали практики і науковці після реєстрації законопроекту № 6232 від 23.03.2017 [17, с. 67-68; 18], що в подальшому був прийнятий як Закон № 2147-VIII.

Процесуальні Кодекси в редакціях, викладених Законом № 2147-VIII, в силу політичних чинників, що обумовили організаційні та темпоральні особливості розробки та прийняття законопроекту № 6232 від 23.03.2017, а також обмеженого залучення до його розробки процесуалістів не були позбавлені численних однотипних недоліків термінологічного та змістовного характеру. Це обумовило внесення в подальшому в процесуальні Кодекси окремими законами [19] точкових уніфікованих змін задля їх усунення таких недоліків.

Після 2017 року в законотворчості продовжилась тенденція внесення одним законом змін до різних процесуальних Кодек-

сів із запровадженням тотожних чи максимально подібних правових норм [20; 21]. Крім того, законодавець продовжив уніфікацію окремих процесуальних правил. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду та щодо строків повернення справи» від 02.10.2019 [22] було не лише уніфіковано викладені в ГПК України, ЦПК України та КАС України підстави передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду, підстави повернення нею (передачі) справи відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для розгляду, строк повернення справи до суду першої інстанції, який її розглядав, після закінчення касаційного розгляду, а й встановлено в ГПК України і КАС України строк повернення справи після закінчення апеляційного розгляду до суду першої інстанції, який її розглядав, який до цього був встановлений лише в ЦПК України.

Не можна оминати й уніфікуючий вплив на цивільне судочинство рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 № № 2-р(П)/2022 [23], яким визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК України в тім, що вони унеможливають поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду. Таке рішення обґрунтовано, зокрема, тим, що за приписами ЦПК України немає можливості поновити судовим порядком пропущений строк на подання фізичною особою - стороною, третьою особою у справі, у якій третейський суд розв'язав спір з цивільних правовідносин, заяви про скасування рішення третейського суду, водночас така можливість (поновлення пропущеного строку для оскарження рішення третейського суду) існує для юридичних осіб за приписами ГПК України. Це дало Конституційному Суду України підстави для висновку про відмінність у ставленні законодавця до учасників приватних відносин - фізичних осіб та юридичних осіб приватного права, надання їм різних юридичних можливостей процесуального характеру для реалізації гарантованого

цим особам ст. 55 Конституції України однакового за змістом та обсягом права на судовий захист. Визнавши неконституційними п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК України Конституційний Суд України фактично уніфікував правове регулювання питань про поновлення пропущеного строку для оскарження рішення третейського суду в цивільному та господарському процесах.

Аналізуючи законопроекти щодо внесення змін до процесуальних Кодексів, що наразі зареєстровані у Верховній Раді України [24; 25; 26; 27], можна констатувати збереження на майбутнє тенденції уніфікованої зміни одночасно положень ГПК України і ЦПК України, а часто й КАС України. Це вкотре підтверджує тезу про те, що уніфікація судочинства, так само як і його диференціація, є постійним і нескінченним процесом.

Завершуючи огляд сучасних тенденцій щодо уніфікації судового процесу в Україні слід наголосити на тому, що уніфікований зміст і практика застосування ГПК України, ЦПК України та КАС України доводить онтологічну й функціональну єдність цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Це є передумовою для поглиблення їх уніфікації задля зменшення загального масиву процесуального законодавства, значна частина якого є однотипним, та для подальшого забезпечення єдності судової практики. При цьому подальша уніфікація судочинства цілком може здійснюватись вже не у систематизаційній формі, як це було до цього, а в універсалізаційній, тобто стосуватися загальних приписів для всіх видів некримінального судочинства. Очевидно, що це актуалізує проблему розробки єдиного цивілістичного процесуального кодексу (назва умовна), незважаючи на заперечення такої ідеї низкою науковців і практиків та пов'язані з цим політичні ризики. В будь-якому разі, подальша уніфікація процесуального законодавства вимагає від суб'єктів правотворчості вироблення орієнтирів і критеріїв такої діяльності.

Дослідники уніфікації судових процесів наголошують на тому, що єдиним вектором уніфікації процесуального законодавства має бути право на суд, закріплене в ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [28], а її орієнтиром («стриж-

нем») – основні засади (принципи) судочинства, встановлені в ч. 2 ст. 129 Конституції України та процесуальних Кодексах [29, с. 93-94; 30, с. 99-103; 31, с. 31]. Разом з тим, з урахуванням перспектив вступу України в ЄС та зважаючи на досвід гармонізації цивільного процесу держав – членів ЄС концептуальним орієнтирами для продовження уніфікації процесуального законодавства, на наш погляд, мають стати також Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, європейське процесуальне законодавство, інші акти міжнародного права щодо правосуддя та результати досліджень вчених-процесуалістів щодо гармонізації/апроксимації процесуального права різних країн. Також важливим чинником, що визначає уніфікацію судового процесу, є судова практика, особливо рішення Верховного Суду. В умовах значної уніфікованості некримінального судочинства найпростішим критерієм його подальшої уніфікації може стати усунення однакових норм в різних процесуальних Кодексах. В будь-якому разі критерії уніфікації некримінального судочинства мають бути визначені суб'єктом уніфікації до початку її проведення.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо примусового проникнення до житла, виїмки та вилучення документів виконавчого провадження» від 15.03.2006 № 3538-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3538-15/ed20060315#Text>.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової охорони інтелектуальної власності» від 22.05.2003 № 850-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 35. Ст. 271. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-15#Text>.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 41-42, № 43, № 44-45, ст.529. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707#Text>.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20.10.2011 № 3932-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 22. Ст.221. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3932-17#Text>.

5. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року № 5029-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 61. Ст. 2471.

6. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 27. Ст. 282. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/ed20120705#Text>

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 04.07.2013 № 406-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 20-21, ст.712. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-18#Text>.

8. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 № 721-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 22. Ст. 801. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-18#Text>.

9. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ : Право України, 2013. 170 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) від 22.04.2008 № 8-рп/2008. Офіційний вісник України. від 16.05.2008. 2008. № 33. Стор. 61. Ст. 1102. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08#Text>.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про судоустрій і статус суддів“, Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 № 9-рп/2011. Офіційний вісник України. від 30.12.2011. 2011. № 100. Стор. 24. Стаття 3665. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частини восьмої статті 811 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 08.12.2011 року № 16-рп/2011. Офіційний

вісник України. від 29.12.2011. 2011. № 99. Стор. 63. Стаття 3638. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11#Text>.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13.12.2011 № 17-рп/2011. Офіційний вісник України. від 30.12.2011. 2011. № 100. Стор. 24. Стаття 3665. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11#Text>.

14. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 28. Ст. 532. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n6>

15. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» 03.10.2017 № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 48. Ст. 436. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6636>.

16. Кодекс України з питань банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 19. Ст. 74. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.

17. Ніколенко Л. Уніфікація норм у проекті господарського процесуального кодексу України. Право України. 2017. № 9. С. 63-69.

18. Байдерін О. Чи потрібні радикальні зміни та уніфікація господарського процесу? Ліга. Блоги. 24.09.2017 20:49. <https://blog.liga.net/user/abaiderin/article/28206>.

19. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 07.12.2017 № 2234-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 6-7, ст.40. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n80>.

20. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 18.06.2020 № 731-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2020. № 46. Ст. 399. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-20#n6>.

21. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 27.04.2021 № 1416-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2021. № 27. Ст. 232. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text>.

22. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав передачі справи на розгляд Великої Палати Верховного Суду та щодо строків повернення справи» від 02.10.2019 № 142-IX. Відомо-

сті Верховної Ради (ВВР). 2019. № 45. Ст. 291. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-20#n19>.

23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України від 06.04.2022 № № 2-р(П)/2022. Офіційний вісник України. від 03.05.2022. 2022. № 34. Стор. 76. Стаття 1881. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#n2>.

24. Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності» № 6464 від 24.12.2021. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73513.

25. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41130>.

26. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві № 9090 від 10.03.2023. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75745.

27. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення права на суд № 9127 від 20.03.2023. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=75809.

28. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

29. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. К.: Атіка, 2004. 288 с.

30. Беяневич О. А. Про уніфікацію і спеціалізацію процесуального права. Університетські наукові записки. 2012. № 1. С. 95-105.

31. Гетманцев М. О. Уніфікація процесуального права як один з наукових підходів до вдосконалення науки цивільного права. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 16. С. 72-75.